

Emma Pedreira

As horas mortas

Viaxes e conversas por cemiterios galegos



BAÍA EDICIÓNS

Trátase de arrodea-la morte, pois a morte é impenetrable.

Domingo García Sabell

*Cuspídemme enriba cando pasedes
por diante do lugar onde eu repouse
enviándome unha húmida mensaxe
de vida e de furia necesaria.*

Lois Pereiro, *Poesía última de amor e enfermidade 1992-1995*

Cando cumprín os dezaioito a miña avoa paterna regaloume un oco.

Un oco, só iso, un furado de formigón, un burato negro na parte nova do cemiterio da aldea na que naceu meu pai e onde se atopan, en liña de a catro e pauta dobre os oito nichos do panteón Pedreira; unha terrible boca aberta que chamará por min algún día. Non me arrepía, só me intriga. Ata me fai graza. O meu pensamento é práctico: que máis dá o que fagan comigo se eu xa non estarei aquí?

Para unha muller como a miña avoa, agasallar ese negro baleiro era tanto ou máis que pagarme a carreira universitaria: asegurar o meu futuro. O futuro futuro, o para sempre, a lanzadeira ao alén, ter un lugar onde encaixar os meus tecidos brandos para que amolezan aínda máis. E eu río sempre pensando naquela escena de Hamlet onde coa caveira de Yorick na man volve imaxinar onde estaban aqueles labios burlóns e bicables. Escarállome pensando na miña caveira na que destacarían os únicos dous dentes bos de toda a miña dentamía, seguro que algún implante e a miña prótese de columna facendo, cruzada como dúas tibias, a Jolly Roger.

Teríame gustado máis que me pagase unha viaxe a algún lugar de Europa, pero a avoa investiu unha boa pasta en procurarme a eternidade no lado da Epístola no cemiterio parroquial de Santa María de Cutián.

ESES LUGARES DO ETERNO REPOUSO

Releo aquel poema epitafio de Lois Pereiro e penso que aínda non visitei a súa tumba. Eu, a mitómana, a que chouta entre as campas buscando por unha banda os nomes coñecidos e por outra as historias anónimas, declaro que son metade feliz e metade presa da angustia nos cemiterios. Unha sensación entre nauseabunda e nostálxica que se me xunta na boca do estómago. Non podo evitar que me repelan e atraian ao mesmo tempo os cemiterios e que non sexa quen de acompañar un cortexo fúnebre despedindo un ser querido pero si de ler con degoro todas as lápidas de todas as tumbas de todos os cemiterios do mundo.

Visitei cemiterios por todos os lugares nos que andei. Cemiterios xudeus e cristiáns, militares e laicos, dun e doutro bando da batalla das Ardenas, cemiterios abandonados e nunca estreados coas foxas abertas como olivas sen óso (perdón polo humor negro). Necrópoles romanas, celtas, camposantos de mascotas e de automóviles. En Italia, Portugal, Inglaterra, Alemaña, Irlanda, México... Lugares que só son iso, un conxunto de tumbas a moitos pasos da igrexa que consagra as almas antes de botar os corpos a terra.

Tamén fun a mitómana que estampou un bico no metacrilato que impide os bicos na sepultura de Oscar Wilde. Era a época pre-covid,

enténdaseme ben, e un bico ben o merece alguén que dixo que “perder un pai é unha desgraza, perder os dous empeza a parecer un despiste”.

Non sei que busco neles, pero de sempre teño memoria de min paseando entre tumbas e lendo nomes, axexando fotografías en branco e negro e aprendendo co tacto que o branco é a cor que máis me gusta para as lápidas e a escultura fúnebre a miña arte favorita.

De nena iamos unha vez por semana ao cemiterio coruñés de Santo Amaro levar flores se viña un sábado solleiro e a trafega de escadas de aluminio, de flores murchas e frescas e as inevitables botellas de deterxente recicladas para ir á billa, acendían a rutina *post mortem* da atafegada xente viva.

Puña un pé diante do outro para pasar polo oquiño libre entre a tumba de Pondal e a seguinte. Eu naquel momento non sabía quen era Pondal pero si que nos ensinaran unha certa prudencia tishada de heroísmo diante da campa do heroe Juanito Darriba, nadador de once anos que salvou unha muller de morrer nas augas do Orzán perdendo el a vida a cambio.

A poucos metros do bardo e do neno heroe tiñamos un nicho familiar. Rematada a concesión, o pouco que quedaba do meu bisavó paterno tiña que ser movido para o panteón da aldea; ao abrir os restos do cadaleito atoparon o seu corpo reseco e lixeiro como un cartón vello e que o encartaran así, como se fose unha cartolina envolta nunha tea enxoiata resultaba o máis natural. E así tamén vin con naturalidade as fotos dos ósos e das caveiras que quedaban desbotadas nun osario vello que se abrira ao facer o paseo marítimo. Atendín todas as historias de almas en pena, de perdas e de mágoa pero tamén de consolo e quietude.

Que fai que che guste tanto camiñar polos cemiterios? preguntoume tanta xente tantas veces. E eu respondo sempre que hai todo un mundo que se nos conta alí dentro. Cóntaselle só a quen quere

escoitar, claro, por iso son lugares de silencio. Un cemiterio é coma un libro de arte, como unha banda deseñada antiga, como un álbum ilustrado; podes ler e mirar ou só quedar co texto. Ou cos santos.

O camposanto conta a nosa historia pero tamén a nosa relación coa morte, as esperanzas que temos no alén, se é que o hai, e como despedimos os nosos seres queridos. E tamén hai arte, hai escultura, hai poesía, historia, antropoloxía, crónica de sucesos e, por suposto, un desexo de arredar todo isto de nós aínda que sexa inevitable.

Cústame como celebramos os nosos rituais fúnebres e observo como as cidades foron uniformándoo todo nunha asepsia que se cadra fai que todo doa un pouco menos pero na que imos tamén perdendo parte da nosa esencia.

Os velorios fóra da casa, en lugares axeitados pero impersoais, con cámara frigorífica, manteñen a derradeira calma do rostro e a suavidade das flores das coroas pero volveu insípido ese potente olor dos nardos, o pole tismador dos lirios que busca fecundar algo nun lugar onde xa non hai abellas.

Cada vez é menor o tempo de dicir adeus a quen marcha para sempre e adoita ser cun sonoro bico acaroadado á orella a familiares que escoitan frases que só neste contexto gardan o seu motivo: «síntoo», «acompañote» ou «non somos ninguén», á que puiden sumar hai pouco unha das miñas favoritas: «hoxe aquí e mañá noutra leira».

Doume conta a estas alturas de que teño unha casa a vinte pasos do camposanto de Santo Amaro e outra cun balcón orientado a poente que dá ao de Pontedeume. Iso crea un patrón de conduta bastante curioso. Ver como baixa o sol por tras do monte de Bremao tráeme esa paz de cemiterio e, ás veces, quedo prendida no noctambulismo por ver se teño a fortuna de cazar un fogo fatuo, ese chispazo do fósforo e os nitratos a mesturarse na terra e que nos lembra que aínda non sendo, somos enerxía.

Se cadra esa atracción polos lugares do último repouso é para min tan difícil de explicar como a necesidade deste libro. Se cadra atopo en ambas escollas a quenenza pola reflexión e as preguntas.

Os cemiterios son un reloxo que fai tictac acompañándonos o corazón e que non podemos deixar de consultar a cada pouco, que nos lanza o tempo pasado cun *carpe diem* pero que tratamos de atrasar e non se deixa, de frealo un pouco para que non avance ata a nosa extinción.

Estes non son todos os cemiterios polos que pasei na busca de non sei que, son só algúns. Dos máis de catro mil fogares da morte galegos, eu visitei a fondo menos dun dez por cento e só por falta de días e de medios de transporte. Os que escolmo neste libro están aquí por algo que saciou ou que acendeu a miña curiosidade: un nome, unha falta de ortografía, unha lenda, unha flor. Faltan moitos e moi importantes pero cada escolma é unha escolla e cada escolla unha inxustiza. Hai moitos máis da provincia da Coruña ca de Ourense e iso ten que ver coas terribles comunicacións que hai entre todos os puntos cardinais do noso país. Lugares aos que devezos por ir quedan para vindeiras aventuras e agradezo a quen me levou, achegou, descubriu e contou. A todas as voces que se me xuntaron nesta aventura que, entre vivas e mortas, son un bo feixe.

CEMITERIO OU CAMPOSANTO?

Usamos as dúas expresións –e mesmo xuntamos unha terceira, necrópole– para referirnos ao lugar onde soterramos a xente que morre. Aínda que os dicionarios nolas entreguen como sinónimos, nun principio tiñan acepcións ben diferenciadas. Por unha banda o cemiterio referíase aos enterramentos feitos dentro das igrexas, no chan ou nos muros, e cuxa situación dependía do moito carto que se doase á igrexa para estar máis cerca do altar, en primeira liña para o día da resurrección. Así, os persoeiros adoitaban estar nas capelas laterais, en tumbas de distinción, incrustados en arcosolios, ben acomodados para escoitar as liturxias. No lado do evanxeo os máis importantes (os homes) e da epístola as mulleres ou as personalidades un chisquiño máis... como dicilo? Secundarias?

As persoas que non tiñan pase directo a primeira clase soterrábanse no chan, normalmente en vertical e tapadas por unha laxe de lousa doada de abrir para facer novos enterramentos ou remover os que xa fixera desaparecer o tempo (e a memoria). Coas normas hixienistas da época ilustrada e polo temor a contaxiar doenzas transmitidas polos efluvios emanados polas reñañas dos enterramentos, e tamén pola falta de espazos, comezouse a enterrar a xente no adro e arredores das igrexas e templos. Todo era terreo

consagrado así que isto seguía sendo un cemiterio.

O camposanto chegou coas ampliacións. Non hai que explicar que a xente seguía morrendo e os espazos do interior das igrexas estaban construídos a perpetuidade, así que os corpos de defuntas e defuntos foron soterrándose no exterior. Aínda así, os terreos quedaban pequenos para tantos corpos mortos século tras século polo que a igrexa anexionaba terreos, fóra xa da sombra física do edificio da igrexa e bendicíaos para seguir soterrando. Isto son os camposantos. Polo xeral, recintos amurallados fóra da igrexa pero destinados a enterramentos cristiáns.

Co tempo, as sucesivas ampliacións, as clausuras dos que xa estaban completos e a apertura de novos recintos, as palabras “camposanto” e “cemiterio” tomaron o mesmo uso e pasaron a considerarse o mesmo: necrópoles, cidades dos mortos.

Un caso curioso de como os usos dos cemiterios e camposantos mudan é o de Goente, no concello das Pontes. No lugar de Igrexa, parroquia de Goente, atopamos a de San Martiño. Todo normal. Unha igrexa cun grande adro que, pola súa disposición e bancos, entendemos que se usa como torreiro nos días de festa. E non hai camposanto? Depende.

Desde a estrada non chama a atención ese terreo acoutado por muro de cachotería cheo de hortensias e un hórreo. Pero hai unha cousa que nos fai deter o coche e volver cara atrás. Por riba do muro, non moi alto, asoman dúas cruces brancas de mármore. Quietoparao. Se nos fixamos, o muro ábrese a continuación da igrexa e está custodiado por unha cruz de pedra e catro curutos como os de calquera camposanto. Neste, de pouco máis de vinte metros cadrados, alguén cambiou o uso e quedou anexo a unha casa con finca; de feito é difícil saber como entender os marcos e se o hórreo está na finca ou no cemiterio. O que está claro é que a pesar das hortensias, do carreiriño que o cruza e que remata nunha escaleiriña con macetas do veciño, cuxos aveños toman parte do cemiterio, aquí houbo enterramentos ata hai pouco, xa que á dereita da porta de entrada podemos ver varias cruces fermosísimas, arrombadas como entullo, onde podemos ver 1961 como última data de enterramento.

